

Zorica MAROS

NASILJE U ETNIČKIM SUKOBIMA.
ETIKA OTPORA, ODGOVORNOSTI I OPROSTA

Niz: Radovi - 24
Urednik: Pavle Mijović
Recenzenti: Zdenko Spajić
fra Ivan Šarčević
Lektura: Marija Znika
Korektura: Tea Vuglec Mijović
Priprema za tisak: Denis Dobrovoljski
Tisak: CPU Printing company d.o.o., Sarajevo
Naklada: 350 komada
Izdavač: Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
Suizdavač: Glas Koncila, Kaptol 8, Zagreb
Tel.: 01/4874 315; faks: 4874 319; e-pošta:
prodaja@glas-koncila.hr; www.glas-koncila.hr
Za suizdavača:
Ivan Miklenić
ISBN 978-953-241-564-3
CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000996451.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.482:323.1
2-42

MAROS, Zorica

Nasilje u etničkim sukobima : etika otpora, odgovornosti i oprosta / Zorica Maros. - Sarajevo : Katolički bogoslovni fakultet ; Zagreb : Glas Koncila, 2018. - 292 str. ; 24 cm. - (Niz Radovi / Katolički bogoslovni fakultet ; 24)

Bibliografija: str. 275-290 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-747-58-8
COBISS.BH-ID

Zorica MAROS

**NASILJE U ETNIČKIM
SUKOBIMA.
ETIKA OTPORA, ODGOVORNOSTI
I OPROSTA**

**Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet
Zagreb: Glas Koncila
2018.**

*Mojim roditeljima
Anki i Dragutinu Maros*

SADRŽAJ

UVOD	9
1. NASILJE U ETNIČKIM SUKOBIMA	17
1.1. Instrumentalizacija prošlosti za opravdanje nasilja	18
1.1.1. Viktimizacija	20
1.1.2. Memorija kao uzrok konfliktnog ethosa	23
1.1.3. Konkretizacija zlouporabe memorije	27
1.1.4. Transgeneracijski prijenos traume	30
1.2. Utjecaj predrasuda na nasilje	31
1.2.1. Podrijetlo predrasuda	33
1.2.2. Uloga predrasuda u etničkim sukobima	35
1.3. Etnički identitet i nasilje	39
1.3.1. Identitet i memorija	42
1.3.2. Konkretizacija stvaranja identiteta	44
1.4. Moć propagande: mediji i nasilje	47
1.4.1. Mediji i nasilje	48
1.4.2. Utjecaj medija u modernijoj manipulaciji	50
1.5. Odnos religije i nasilja	52
1.5.1. Monoteizam i njegovo (ne)nasilje	55
1.5.2. Politiziranje religije kao uzrok religijskog nasilja	60
1.5.3. Vjersko nasilje kao antropološki problem	63
1.6. Ljudsko tijelo i simbolizam nasilja	67
1.6.1. Okrutnost: nasilje cilj samome sebi	68
1.6.2. Okrutnost kao stečena sposobnost	70
1.6.3. Silovanje: oružje u etničkim sukobima	73
1.7. Zaključak	79
2. ANTROPOLOGIJA NASILJA	83
2.1. Nasilje i agresivnost	83
2.1.1. Nasilje: dio ljudske naravi	86
2.1.2. Između determinizma i biheviorizma	89
2.1.3. Kulturološka transfiguracija biološke norme	91

2.2. Emocije i njihov utjecaj na nasilje	95
2.2.1. <i>Emocije u etničkom sukobu</i>	96
2.2.2. <i>Emocije i nasilje</i>	99
2.2.3. <i>Emocije i kolektivna mobilizacija</i>	101
2.3. Dispozicijski i situacijski pristup ljudskom nasilju	103
2.3.1. <i>Ekperimenti društvene psihologije</i>	106
2.3.1.1. <i>Autoritet kao legitimacija nasilja</i>	107
2.3.1.2. <i>Nasilno okruženje i promjena karaktera</i>	110
2.3.1.3. <i>Smanjivanje osobne krivnje kroz podjelu odgovornosti</i>	113
2.3.2. <i>Mentalna distorzija i oblikovanje neprijatelja</i>	117
2.4. Deaktivacija moralne kontrole	120
2.4.1. <i>Racionalizacija</i>	121
2.4.2. <i>Korištenje eufemizama kao ublažavajućih izraza</i>	124
2.4.3. <i>Dehumanizacija</i>	126
2.4.4. <i>Depersonalizacija</i>	129
2.4.5. <i>Birokracija ili stvaranje rutine od nasilja</i>	131
2.4.6. <i>Konformizam</i>	134
2.5. Manipulacija kao duhovno nasilje	138
2.5.1. <i>Strah kao mogućnost manipulacije</i>	141
2.5.2. <i>Kultura ideologije nasuprot ideji kulture</i>	143
2.5.3. <i>Otuđenost politike, stvaranje masa i nasilje</i>	146
2.5.4. <i>Konkretizacija stvaranja mase u BiH kroz školstvo, komemoracije i slavlja</i>	149
2.6. Zaključak	153
3. ETIKA OTPORA	157
3.1. Otpor unutarnjem uništenju	158
3.1.1. <i>Težina promjene konfliktnog ethosa</i>	161
3.1.2. <i>Izgradnja psihičke kulture kroz autoetiku</i>	163
3.1.3. <i>Etika odgovornosti</i>	167
3.1.4. <i>Etika odgovorne neposlušnosti</i>	171
3.2. Moralnost u vremenu konflikta	173
3.2.1. <i>Moralna hrabrost</i>	175
3.2.2. <i>Moralna dosljednost</i>	177
3.2.3. <i>Moralna uvjerenja i konformizam</i>	178
3.2.4. <i>Razumijevanje motivacija zla</i>	180

UVOD

Što potiče čovjeka da čini zlo? Kako ćemo to dalje vidjeti, različite su teorije pokušale odgovoriti na to pitanje. Neke se koncentriraju na urođenu agresivnost, druge na društvene i kulturološke utjecaje. No, neki jedinstven odgovor ne postoji, mi barem do njega nismo došli. Nasilje nije jednodimenzionalna stvarnost, niti je jednodimenzionalno ono što ga uzrokuje. Rezultat je mnogih faktora i različitih uzročnih okolnosti. U ovome pokušaju da shvatimo razloge nasilja trajno nas je pratio određeni osjećaj opasnosti da dosegne onaj stupanj *jasnoće* koji bi nas eventualno doveo do racionalizacije koja opravdava nasilje. Niti nam je to bio cilj, niti smo to, barem mislimo, uradili.

Namjera nam je bila pokazati kompleksnost nasilja, a ne doći do smislenosti koja bi ga bilo hipotetski, bilo načelno opravdala. Upravo suprotno od toga, objasniti uzroke nasilja dopušta nam uvid u ljudsku sklonost izbjegavanja odgovornosti i pojednostavljivanja stvarnosti prebacujući ih na uzroke koje, doduše poznajemo, no direktno nas ne dotiču jer smo mi *izvan te logike*. Zapravo, u shvaćanju te stvarnosti mi preuzimamo inicijativu djelovanja jer se, zahvaljujući spoznaji, nećemo osjećati nemoćnima, nego upravo odgovornima.

U ovoj knjizi nismo pošli od hipoteze koju smo željeli ispitati, potvrditi ili odbaciti, stoga korištena metodologija nije empirijsko istraživanje, što je za područje humanističkih znanosti i teško ostvarivo. Na istraživanje ove materije pokrenulo nas je pitanje: Što potiče čovjeka na nasilje? Budući da je zadatak teologije da u svoja promišljanja unese i podatke suvremenih znanosti koje mogu obogatiti teološko shvaćanje ili promišljanje, a u cilju sveobuhvatne pomoći za dobrobit čovjeka, u ovoj smo se knjizi koristili ponajprije sociološkim teorijama i istraživanjima društvene psihologije. Stoga, korištena metodologija, ako to možemo tako nazvati, jest deskriptivni, induktivno-deduktivni pristup određenim temama, dosadašnjim spoznajama, od kojega smo napravili, rekli bismo, određenu sintezu istraživanja. Naime, pokušavajući se metodološki orijentirati, išli smo tragom pitanja *što* (što se dogodilo) i *kako* (kako sada), pitanja koja odgovaraju postavci: *vidjeti, prosuditi, djelovati*, kako bismo došli do

odgovora na pitanje s kojim smo počeli ovo istraživanje *mračne strane ljudskosti*.

Naime, nije uopće lako, ni intelektualno ni emotivno, istraživati ove teme, a ostati nepristran, emotivno neupleten i znanstveno distanciran. Osim toga, s obzirom na to da je nasilje ljudski fenomen, sve što je ljudsko nije nam strano, stoga je teško ne prepoznati se u određenim fenomenima, barem kao njihova potencijalna žrtva. I to je bila, recimo tako, subjektivna teškoća ovakva istraživanja. Teškoća objektivne naravi odnosi se na mnoštvo literature već napisane na ove teme, na isto toliko nejasnoća koje ih prate, pa nismo baš bili sigurni što je od toga potrebno iščitati i što je za nas znanstveno relevantno. No, vodeći se ne samo znanjem koje smo stekli nego i nekim iskustvenim aparatom, čini nam se da smo uspjeli barem donekle sintetizirati različita mišljenja relevantnih autora za našu temu.

Osobno iskustvo rata, ta vrsta *drukčije odgovornosti* s kojom smo odrastali, bio je poticaj za ovo istraživanje. Kako se susjed, posve običan, svakodnevan, koji nam je *travu kosio*, pretvorio u *monstruma*, gotovo *preko noći*? To je pitanje, uz izvjesna preformuliranja, ono što muči mnoge ljude koji su prošli kroz neka *rubna iskustva* rata, pa i ona manje na rubu. Dakle, ovom knjigom nudimo uvid u neke individualne mehanizme i društvene strategije za koje različiti autori vjeruju da su uključeni u ljudsko zlo, u spomenutu transformaciju bliskog susjeda u čudovište.

Nudimo uvid u teoriju koju su znanstvenici potvrđivali bilo uvjetovanjem ljudskog ponašanja u umjetno stvorenim uvjetima – laboratorijskim, odnosno eksperimentalnim istraživanjem, bilo proučavanjem ljudskog ponašanja u stvarnom nasilju rata, dakle praktičnim iskustvom. Drugim riječima, proći ćemo kroz neke strategije i taktike koje olakšavaju prijelaz s posve regularnog građanina na okrutnog zločinca, ili ga bar pripremaju na izvjestan način. Upozorit ćemo i na neke gotovo pa trivijalne aspekte i društvene situacije koje mogu uvjetovati naše ponašanje na više načina. Recimo, za potrebu uvodnih misli u knjigu, za *posao streljačkog odreda*, obično se prijavi malo volontera. Ali, ako se natječaju doda informacija da će od šest pištolja samo jedan imati stvarni metak i, dakle, samo jedan biti smrtonosno oružje, obično je broj prijavljenih veći. Zašto? Uvodeći

taktiku *podjele odgovornosti*, psihološki se olakšava prijelaz od običnih građana na ubojice za državu.¹

Klasična i tradicionalna psihijatrija lociraju izvor individualnog nasilja i antisocijalnog ponašanja unutar pojedinčeve poremećene psihe, vraćajući se na neriješene infantilne konflikte. Dakle, ono loše pripisuju nekim karakternim crtama, genima, lošem sjemenu, patološkoj strukturi ličnosti. Međutim, kako to donosi Zimbardo, isto nasilje mogu učiniti različiti tipovi ljudi koji ne pokazuju nikakav trag neke prethodne eventualne patologije. Zimbardo je zajedno s kolegama intervjuirao 19 zatvorenika u Kalifornijskom zatvoru koji su bili osuđeni za ubojstvo. Polovica njih je iza sebe već imala dugu povijest nasilja, pokazivali su nemogućnost kontrole bijesa i bili su prilično ekstrovertni te *mačo muškarci*. Ali ostalih pola osuđenika nije pokazivalo ništa od toga. Dapače, nikad prije nisu počinili nikakav kriminalni čin i ubojstvo koje su učinili bilo je, s obzirom na njihove karakterne osobine, posve iznenađujuće. Nisu pokazivali nikakav problem kontrole bijesa i većina njih bila je sramežljiva, dakle bili su sve osim tradicionalno okarakteriziranih *mačo muškaraca*. Ali ti, kako ih Zimbardo naziva, *sramežljivi slučajni ubojice* ubili su jednako nasilno kao i oni okorjeli kriminalci ili *ubojice po naravi*.²

Drugu danost Zimbardo donosi pozivajući se na povjesničara Christophera Browinga i njegove spise o poznatom *Bataljonu 101*. Browing je pisao kako je u ožujku 1942. oko 80% svih žrtava holokausta bilo još uvijek živo, ali samo 11 mjeseci kasnije oko 80% njih je već bilo ubijeno. Taj se povjesničar pitao gdje su našli vojnike koji su u tako kratkom vremenu mogli poubijati toliko ljudi. Tvrdio je da su oni došli od Rezervnog bataljona 101, jedinice od približno 500 ljudi iz Hamburga. To su bili stariji, obiteljski ljudi, koji nisu imali nikakva vojnog iskustva te su poslani u Poljsku bez ikakve pripreme ili treninga. Dakle, nije postojala nikakva posebna selekcija tih ljudi, bili su *redoviti* onoliko koliko se to može biti, sve dok se nisu našli u situaciji koja im

¹ Philip ZIMBARDO, „The Psychology of Evil“, na: file:///C:/Users/pc/Desktop/The_Psychology_of_Evil_by_Philip_Zimbardo...pdf (pristup 13. 4. 2015.), 1.

² Philip ZIMBARDO, „A Situationist Perspective on the Psychology of Evil: Understanding How Good People Are Transformed into Perpetrators“, A. G. MILLER (ur.), *The Social Psychology of Good and Evil* (New York: Guilford Press, 2004.), 21-55, posebno 24.

je oficijelno dopuštala da budu brutalni. U samo četiri mjeseca ubili su oko 38.000 Židova i drugih 45.000 deportirali u koncentracijski logor Treblinka. Na početku *tog zadatka* rečeno im je da je u pitanju teška misija koja zahtijeva potpunu poslušnost, zbog čega mogu odustati na početku i mogli su odbiti masovno ubijanje. Zabilježeno je da se pola njih nije htjelo uključiti u ta ubojstva, međutim, s vremenom su procesi socijalnog modeliranja uzeli svoj danak tako da je na kraju misije 90% ukupnog Bataljona 101 sudjelovalo u Hitlerovu *konačnom rješenju* fotografirajući se, čak, sa žrtvama.³

Cilj ove knjige jest upravo ta nasilnost posve redovitih ljudi. Njome skrećemo pozornost na kompleksnu prirodu nasilja (nije tako jednostavno kako ga naš kulturološki filter želi predstaviti), ali i na složenost i dinamizam ljudske naravi (čovjek nije statična stvarnost i uvijek više od onoga što u danom trenutku čini). Zbog prostornog ograničenja ponudit ćemo osnovne informacije (s obzirom na to da se o svakom argumentu može napisati zasebna knjiga), i to ne samo u svrhu osobne zaštite i distanciranosti nego i poradi *preuzimanja odgovornosti* ne toliko za ono što je bilo i što su drugi učinili, nego za ono što jest danas i što mi činimo ili pak propuštamo učiniti. Nakon Auschwitzta teoretičari nasilja izjavili su da ako ne promijenimo temeljne paradigme, to što se dogodilo danas, dogodit će se i sutra. Ratna zbivanja devedesetih na našim prostorima pokazala su kako su bili u pravu. Kako ništa nismo naučili iz iskustva Auschwitzta? Dapače, isti mehanizmi, *mutatis mutandis*, korišteni su i u *našem ratu*. I još dalje, svi ti mehanizmi prisutni su i u svakidašnjem životu. Stoga je važno upoznati te mehanizme kojima se ljudima montira mozak i sklapa duh (George Orwell) da razumijemo što je bilo, da se zaštitimo od ponavljanja a i da stvorimo neku vrstu mentalne podloge ili intelektualnog temelja, psihološke olakšice na kojoj se može graditi mogućnost oprosta i pomirenja odnosno proces izgradnje mira.

Knjiga se sastoji od četiri poglavlja. U prvom poglavlju analizirat ćemo neke društvene okolnosti koje utječu bilo u izbijanju nasilja i njegovoj eskalaciji, bilo u kasnijoj izgradnji *konfliktnog ethosa*. Vidjet ćemo kako memorija ili pamćenje, može bilo uzrokovati početak rata, bilo utjecati na postkonfliktne podjele. Osim toga vidjet ćemo kakav je utjecaj viktimizacije i s njom povezanih predrasuda, kao i utjecaj

³ P. ZIMBARDO, „A Situationist Perspective on the Psychology of Evil“, 34-35.

izgradnje etničkog identiteta na nasilje. Ovo poglavlje analizira i utjecaj religije na društvenu koheziju, a time i njezine zlouporabe u *kriznim* vremenima. Prikazat će se i utjecaj medija na suvremeno *montiranje mozgova* kroz neku vrstu anesteziranja volje za djelovanjem. Završit ćemo ovo poglavlje analizirajući okrutnost i silovanje pokazujući da oni nisu kolateralni efekt ili posljedica *neplaniranog ludila*, nego su izraz smišljene i planirane stvarnosti, stvarnosti koja u etničkim sukobima ima poseban i simboličan značaj.

Drugim poglavljem željeli smo dopuniti teoriju utjecaja društvenog konstrukta s obzirom na to da nam se ona nije pokazala dostatnom u shvaćanju samog fenomena nasilja. U ovom dijelu u fokusu je pitanje: Jesmo li po naravi nasilni ili takvima postajemo tijekom života? U ovom poglavlju istražujemo i distinkciju između agresivnosti i nasilja, razlikovanje između urođenog i stečenog nasilja, kao i teoriju utjecaja emocija na nasilje. Isto tako ovo poglavlje nudi neke rezultate određenih eksperimenata društvene psihologije koji su doprinijeli u shvaćanju ljudskog ponašanja. Vidjet ćemo koji sve faktori utječu na *oblikovanje neprijatelja*, jer je slika neprijatelja zapravo najjače oružje u rukama vojnika. Završit ćemo ovo poglavlje uvidom u ono što smo nazvali *duhovnim nasiljem*, odnosno bezbolnom manipulacijom koja omogućava da je onaj isti konfliktni ethos koji je rat uzrokovao i omogućio i danas u temeljima samoga društva jer je jedna od antropoloških danosti.

Trećim poglavljem željeli smo ponuditi neke moguće etičke korektive koji se direktno odnose na sadašnje stanje duha a indirektno i na očitovano nasilje. Koliko god su eksperimenti društvene psihologije rekli puno o ljudskom ponašanju, nisu rekli dovoljno o ljudskoj moralnosti. Osim toga, ako čovjek može biti izmanipuliran do te mjere da postane čudovište, ista ta ljudska izloženost manipulaciji omogućuje i posve suprotan proces: može se odgojiti u ljudsku veličinu, *dovesti do mjere čovjeka*, pa i više od toga. Izgradnja psihičke kulture kroz autoetiku, odgoj savjesti za odgovornost prema vlastitom okružju, etika odgovorne neposlušnosti, jačanje svijesti i civilne odgovornosti, spadaju u one poruke o *svijetloj strani ljudskosti* te su upravo one u fokusu ovoga poglavlja. Drugim riječima, nakon što smo vidjeli što ljudsku narav čini ranjivom i izloženom, ovim poglavljem nudimo obratan proces, ono što ljudsku narav čini snažnom, plemenitom, u punom značenju riječi ljudskom.

Posljednji dio knjige posvećen je *oprostu neoprostivoga* kao jednom obliku otpora zlu kojim smo načeti. S obzirom na to da pretrpljeno nasilje, usudili bismo se reći, gotovo ontološki mijenja osobe, uništava svijet uvjerenja, preokreće sustav vrednota, u razgovor uvodimo kategoriju oprosta kao mogućem *povratku samome sebi*. Je li oprost neke vrste novi zločin nad žrtvama? Oprašta li se po cijenu sjećanja? Ne znači li oprost ohrabriti počinitelje na nove zločine? No, taj ćemo govor kontekstualizirati u teološko-filozofsku perspektivu govora o zlu i grijehu. Dakle, ovo poglavlje počinjemo teološko-filozofskom analizom zla nasilja, nakon čega predstavljamo stvarnost grijeha, kao onog *da* naše slobode koje se nije trebalo dati. Vidjet ćemo da je mišljenje triju eminentnih filozofa znatno doprinijelo čišćenju pojma oprosta od svih njemu nepripadajućih zabluda. Sva trojica izabranih autora (Vladimir Jankélévitch, Jacques Derrida, Paul Ricoeur) govore o težini, ali ne i o nemogućnosti tog čina.

Knjiga je namijenjena prvenstveno studentima na master studiju *Međureligijski studiji i izgradnja mira*, koji je pokrenut 2017.-2018. akademske godine, i predstavlja materijal predmeta na kojemu smo angažirani kao djelatnica Katoličkog bogoslovnog fakulteta, predmeta pod naslovom: *Nasilje i oprost kroz prizmu etičkog pristupa*. Knjigu dajemo u tisak unatoč tomu što smo svjesni izvjesnih manjkavosti, što zbog širine i težine materije, što zbog subjektivnih ograničenja jer svakako tema zavređuje dodatno istraživanje.

Dodatno se istraživanje posebno zahtijeva u dijelovima o suvremenim oblicima manipulacije, moralnosti i etici otpora, za koje smatramo da trebaju biti sustavnije obrađeni. U užem smislu, smatramo da bi se trebalo sustavnije istražiti pojam moralne hrabrosti, a u širem smislu pojam moralnih vrednota i/ili etiku vrlina te ih ponuditi kao smjernice ne samo samoodgoja nego i općenito edukativnog sustava. Potreba dorade tih dijelova proizlazi kako iz znanstvenih razloga (nedostatak takve literature na našem govornom području), tako i iz osobnog uvjerenja da, proporcionalno jačanju ljudske moralnosti, slabi utjecaj bilo kojih vanjskih negativnih čimbenika, ali i unutarnjih slabosti. Isto tako smatramo potrebnim više istražiti značenje ljudske naravi, njezinih mogućnosti i veličine, kao i temu ljudske odgovornosti. Isticanjem onoga na što je čovjek pozvan *upravo jer je čovjek* te isticanjem veličine koju je u mogućnosti ostvariti, moglo bi

biti poticajni teoretski okvir aktivnog zalaganja u suizgradnji svijeta, nasuprot sveprisutnom *stihijskom* uklapanju u postojeće okvire. No, takva bi dorada mogla biti materijal za posve novo i neovisno istraživanje s posebnim naglaskom na katolički nauk o spomenutim temama, s obzirom na to da ovdje, iako koristimo *kršćansku etiku*, nudimo neki *humanistički* pristup temama. To, dakako, ne znači da odvajamo kršćanstvo od humanizma, dapače.

Dio materijala u ovoj knjizi čine četiri već objavljena članka, koji su za potrebe ove knjige ili prilagođeni i djelomično preuzeti ili pak doneseni bez ikakvih bitnih izmjena, što je naznačeno u bilješkama. Smatrali smo da su potrebni i da se uklapaju u sam cilj knjige i predmeta na kojemu smo angažirani, te smo ih stoga ovdje i ponovili. Ostali materijal je prerađeni i nigdje objavljeni kraći dio istraživanja koje smo imali u doktoratu, a ostatak je posve nova građa. Duže citate sa stranih jezika donijeli smo u originalu u bilješkama jer je prijevod naš, dakle nije služben, pa se određeni tekstovi eventualno mogu i drukčije prevesti. Iskreno zahvaljujemo recenzentima dr. sc. Zdenku Spajiću i dr. sc. fra Ivanu Šarčeviću što su nam izišli u susret te u veoma kratkom vremenu i unatoč svim obvezama koje su imali, recenzirali ovu knjigu. Zahvaljujemo za sve sugestije i sav nesebičan trud koji su uložili da knjiga bude bolja i *prohodnija!*

Unatoč tomu što je knjiga namijenjena studentima *Master programa*, vjerujemo da može naći i svoje šire čitateljstvo, ne samo među studentima općenito nego i u ostaloj populaciji. Iako je o ovim temama zasebno puno pisano, nismo naišli na neku knjigu koja bi sve aspekte donijela na jednom mjestu, što smatramo skromnom prednošću ove knjige. Osim toga, prednošću vidimo i činjenicu da je nismo *nacionalno opteretili* niti se u njoj bavili dokumentiranim činjenicama našeg rata (?!), oplakivanjem žrtava i/ili hajkom na počinitelje. Željeli smo pokazati, a to ćemo više puta ponoviti, da je linija između *nas* i *njih* jako tanka te da nitko nema ni monopol nad dobrotom, ali ni genski materijal za zlo. Dakle, neovisno o sudovima, zločinima, žrtvama i počiniteljima, početku rata, trajanju, brojevima... (te teme ostavljamo struci) i ne umanjujući ičiju žrtvu ili ne uvećavajući ičiji zločin, cilj knjige bio je svojevrсна *antropologija nasilja*, ali i *apologija ljudskih mogućnosti*. Ili pak, mogli bismo to i tako reći, cilj je knjige Kainov odgovor pred Božjim pitanjem: „Zar sam ja čuvar brata svoga“?!

Taj si stupanj arogantnog cinizma ne bismo trebali priuštiti. Njime Abelu oduzimamo život, a sebe lišavamo ljudskosti. Arogantnošću isključujemo drugoga kao našu dopunu; cinizmom stvarnost kao naše proširenje. Dakle, Abelovom smrću sebi oduzimamo mogućnost ljudske egzistencije, onog vječnošću obilježenog bivstvovanja uistinu vrijednog čovjeka!